

**Vážený pane předsedo,
Vážená paní předsedkyně,
Vážené dámy, vážení pánové.**

Především chci poděkovat za možnost vystoupit na tomto slyšení, myslím, že jde o ojedinělý formát, ojedinělou příležitost prezentovat s odstupem času svůj pohled na činnost Ústavu pro studium totalitních režimů a Archivu bezpečnostních složek v zakladatelském období.

Omlouvám se předem, pokud se dotknu kohokoliv z organizátorů tohoto setkání, ale za sebe však musím prohlásit, že nepovažuji za etické ani za slušné hodnotit jak svou činnost v době výkonu ředitelské funkce, tak činnost svých nástupců v čele Ústavu či Archivu. Myslím, že mi to nepřísluší. Hodnocením kvality naší společné práce však mohou být výroční zprávy Ústavu - a de facto i Archivu – za období 2007 - 2010, projednávané Senátem Parlamentu ČR a potvrzující, že obě naše instituce své zákonné poslání od počátku plnily. To také považuji za nejdůležitější a nejsrozumitelnější sdělení.

Jako jeden z mála zde přítomných pamětníků úplných začátků budování Ústavu a Archivu se raději zmíním o některých aspektech, které i v kontextu dnešního slyšení považuji za důležité.

Česká republika přistoupila ke zřízení specializované instituce jako jedna z posledních zemí střední a východní Evropy, řešící v rámci překonávání totalitní minulosti obdobné problémy, zejména pak přístup k citlivé materii bývalých bezpečnostních složek. Po Německu (na spolkové úrovni prosinec 1991), Polsku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku, pobaltských zemích, dokonce Ukrajině, ale zejména Slovensku, iniciovala tato horní komora – a to prosím napříč politickým spektrem – podobný legislativní proces.

Pamatuji se, že na stole bylo několik variant. Od maximalistické varianty typu polského Ústavu národní paměti, která by znamenala vytvoření vědecké instituce, jejíž podřízenou součástí by byl také policejní Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, lustrační úřad, jenž měl převzít úkoly ministerstva vnitra při vydávání tzv. lustračních osvědčení a dále archiv soustřeďující mnohem větší množství archivních fondů a sbírek, než bylo nakonec delimitováno, až po variantu minimalistickou, zodpovídající pouze za archivní materiály spravované resortem ministerstva vnitra, případně ministerstva obrany.

Nakonec jsme jako kompromis zvolili „klasickou“ českou cestou – vytvořili jsme namísto jedné instituce instituce dvě - Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek, spojené pupeční šňůrou zákona a uzavřené v pevné schránce kapitoly státního rozpočtu č. 355. Tato situace na jednu stranu reflektovala vůli zákonodárce zřídit specializovanou vědeckou instituci, bez níž by žádné centralizované archivní pracoviště nevzniklo, a na stranu druhou vytvořit archiv, který by nevybočoval ze struktury českého archivnictví. Zákonodárce dokonce pevně stanovil dobu (1. leden 2030), kdy se Archiv bezpečnostních složek stane součástí Národního archivu, tj. kdy pomine společenská důležitost úzkého propojení Ústavu a Archivu.

K tomu je nutné dodat, že v diskusi před našim vznikem byla okrajově zmiňována i alternativa předání archiválií z provenience bývalých bezpečnostních složek do Národního archivu přímo, bez zřízení Archivu bezpečnostních složek. Fakticky by to však znamenalo vytvoření pouhého oddělení v rámci Národního archivu, které by převzalo odhadem pouze 10%, maximálně 20% procent odborného personálu, z celkového počtu následně delimitovaných zaměstnanců. Osobně se navíc domnívám, že za této situace by rozsáhlé úkoly – od lustrací po dohánění skluzu v oblasti zpracovanosti fondů – nebylo možné zvládnout.

Vzhledem k tehdejší poměrně vyhrocené politické situaci se bohužel přijetí zákona o zřízení Ústavu i Archivu stalo politickou kauzou. Ale nemuselo tomu tak nutně být. Součástí snahy o konsenzuální řešení byl návrh jednoho z poslanců sociální demokracie, který do zákona prosadil rozšíření pravomoci Ústavu také na dobu nesvobody, tj. období let 1938-1945. Tehdejší aktuální politická situace v poslanecké sněmovně však bohužel neumožnila hlasování napříč sněmovnou, nicméně uvedená změna v zákoně zůstala a je ze strany Ústavu poctivě naplňována.

Využiji opět této příležitosti ke zdůraznění faktu, že zvolené legislativní řešení neodčerpalo finanční prostředky žádné existující vědecké instituci, jak bylo někdy v diskusi uváděno. Právě naopak – byly získány ze zdrojů, na něž by vědecká obec jinak nikdy nedosáhla. Ústav je pravděpodobně první a zároveň poslední institucí, která delimitovala potřebné finanční prostředky od tak mocných resortů, jakými jsou ministerstva vnitra, obrany a spravedlnosti, ba dokonce zpravodajských služeb České republiky.

Jaká byla situace v této oblasti před 1. únorem 2008? Český stát vynakládal nekoordinovaně a neefektivně bez potřebné analýzy finanční prostředky na správu a zpřístupňování vybraných svazků či dokumentů bývalých bezpečnostních složek prostřednictvím ministerstva vnitra (a Úřadu pro zahraniční styky a informace), ministerstva obrany (a Vojenského zpravodajství), ministerstva spravedlnosti, Bezpečnostní informační služby a Policie České republiky. Různou kvalitou poskytovaných služeb, rozličnou aplikaci zákonů či podzákonných norem, nedostatečnou analýzu i kontrolu umožňoval právě tento stav roztržitosti.

Teprve k 1. únoru 2008 byly převedeny veškeré archivní fondy a sbírky bývalých bezpečnostních složek, včetně obávané Státní bezpečnosti, spravované celých devatenáct let od pádu komunistického totalitního režimu na ministerstvu vnitra, v rámci Úřadu pro zahraniční styky a informace, Úřadu pro zpřístupňování dokumentů Ministerstva obrany ČR či Vojenského zpravodajství převážně úředníky, definitivně do režimu archivního zákona. Jen malinká část těchto někdejších agenturně-operativních písemností je stále utajována a zůstává v jakési dočasné zápujčce u zpravodajských služeb ČR.

Během delimitace se nic neztratilo, abych zpětně reagoval na některé veřejně prezentované obavy. Díky usilovné práci archivářů se všechny změny realizovaly za plného chodu badatelen, za kulminujícího zájmu badatelské veřejnosti. Díky usilovné práci IT odborníků z Ústavu se nezhroutily ani lustrační povinnosti, které Archiv bezpečnostních složek převzal vůči svým úředním partnerům. Naopak se velmi rychle – poprvé od roku 1990! - podařilo centralizovat evidenční (lustrační) databáze do jednoho informačního systému a propojit tak dosud oddělené (a odlišné) systémy spravované ministerstvem vnitra, Úřadem pro zahraniční styky a informace či Vojenským zpravodajstvím.

V poměrně krátkém termínu se také podařilo napravit informační dluh, který měl český stát vůči veřejnosti – na webu byly umístěny byť dočasné a neúplné inventární pomůcky převážné části fondů a sbírek Archivu bezpečnostních složek. Po vzoru slovenského Ústavu paměti národa se zveřejnily i veškeré registrační či archivní pomůcky někdejších bezpečnostních složek, které tímto aktem ztratily punc tajemnosti a definitivně tak přestaly být subjektem manipulace či vydírání.

V neposlední řadě Ústav okamžitě po svém vzniku a delimitaci potřebné – a nutno dodat někdy i nepotřebné - digitalizační techniky zahájil kvalitativně novou etapu převodu archivních dokumentů do elektronické podoby. Okamžitě byly například změněny pracovní postupy, až dosud bez jakékoliv kontroly využívané ministerstvem vnitra, které za vysokých nákladů produkovaly desetitisíce nekvalitních a nečitelných kopií, ba dokonce poškozovaly jednotlivé archivní materiály. Tento stav se podařilo brzy změnit, kvalita digitalizovaných kopií se mnohonásobně zlepšila, a jejich produkce se ve velkých statisícových či milionových objemech výrazně zlevnila. Využívané formáty digitalizace se navíc podařilo obhájit před odbornou veřejností a dnes můžeme konstatovat, že se dokonce staly určitým vzorem pro některé z našich partnerů.

Po necelém roce a půl byl v úzké spolupráci s Archivem zahájen odborně, technologicky a časově náročný pilotní projekt Elektronické archivu, jehož cílem je zprostředkování digitalizovaných dokumentů badatelské veřejnosti. Stejně jako jiné originální a průkopnické projekty byl pochopitelně zpochybňován, nicméně v současné podobě bezesporu patří a bude i nadále patřit k páteřním projektům Ústavu i Archivu.

Z rozhodnutí ministerstva financí byly delimitované finanční prostředky převedeny do kapitoly č. 355, včetně potřebného počtu zaměstnanců a nezbytného penza movitého i nemovitého majetku. Proces převodu všech těchto položek v objemech cca 280 zaměstnanců, 300 milionů korun v majetku, skoro 20 kilometrů archiválií atd. rozhodně nebyl jednoduchým procesem. S uspokojením však mohu konstatovat, že veškeré kontrolní orgány, včetně Nejvyššího kontrolního úřadu, úřadů práce, finančních úřadů, ba dokonce soudů (to v případě tří bývalých příslušnic Státní bezpečnosti, které ABS nemohlo od MVČR převzít), potvrdili věcnou správnost i právní čistotu našeho postupu. Některé drobné problémy, navíc převzaté během delimitace od ministerstva vnitra, byly vyřešeny následně.

Právní postavení Ústavu zajišťuje nebývalou průhlednost – ve srovnání s některými našimi partnery – využití finančních prostředků. Rozpočet je projednáván na ministerstvu financí, ve vládě i poslanecké sněmovně; obdobně závěrečný účet.

Závěrem mi dovoluji konstatovat, že Ústav postupně prošel etapou dětských nemocí, s nimiž se objektivně vzato potýkají veškeré nově zřizované instituce, což se například odrazilo v přiměřené míře fluktuace menší části zaměstnanců. Nikoliv však na jeho odborné produkci. Rozhodně také nebyly naplněny ani obavy z účelového přístupu k naší minulosti. O tom se ostatně každý soudný člověk může přesvědčit již pouhým nahlédnutím do přehledu našich periodických i neperiodických publikací, který zde máte k dispozici.

Děkuji za pozornost.